

arasındaki farklar keskin değildi. 1980'den sonra, Osmanlı tarihine karşı geliştirilen bakış açısını da irdelenmektedir. Osmanlı tarihçiliğinde yönelimleri siyasi gelişmeler belirlemiş, 1980'den sonra, bir nostalji kültürü kamuoyuna hakim olmuştur. Tarihçilik pek fazla para olmadan da yapılabilir. Yasa koyucuların ve üniversite yönetimlerinin, tarihsel araştırmalara bir kuruş bile bütçe ayırmasa da devam edilebileceğini sanmaları gibi, istenmeyen bir sonucu olmuştur. Tarihçilerin inceledikleri arşiv malzemesini zaman zaman değiştirmeleri gereklidir. Bu durum, farklı bilgilere ulaşmalarını ve farklı bakış açılarıyla Osmanlı tarihini değerlendirmelerini sağlar.

Sonuç olarak, Faroqi'nin bu kitabı, Osmanlı tarihi üzerine araştırma yapacaklar için iyi bir başlangıç noktasıdır. Her kesimden tarihçiye ya da tarih meraklılarına rahatlıkla önerilebilir. Bir eksikliği hatırlatmak gerekir: 1985'den sonra, Türkiye üniversitelerinin dergi ya da diğer yayınlarında, Osmanlı tarihi üzerine Türkçe çok sayıda araştırma ya da özgün belge yayımlanmıştır. Bunların bir kısmı bilimsel normlara uygun olmayabilir, ancak, bunları, bilerek ya da bilmeyerek dikkate almamak ya da değerlendirmemek sanırım mazur karşılanamaz. Eğer bu konuda da en azından kısa bir değerlendirme yapılsaydı, eser mükemmel olacaktı.

M. Akif Erdoğan

Michael GRANT, *From Rome to Byzantium, The Fifth Century A.D.* (Routledge: London 1998), 224 s. + 46 resim ve 6 harita. Türkçesi: *Roma'dan Bizans'a, İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (çev. Z. Zühre İlkelen) (Homer Kitabevi: İstanbul 2000), vii+223 s.

M.S. V. yüzyıl Eski Çağ dünyasının en önemli olaylarının birisine tanık oldu: 476'da batıdaki son Roma imparatoru Romulus Augustulus (475-76), Odoacer (Odovacar) tarafından azledildi. Bu hadise Roma imparatorluğunun batı kanadının çöküşü olarak kabul edilir. Kuşkusuz bu çöküş bugünden geçmişe baktığımız zaman beklenmedik bir şey değildi, ancak çare üretilmesi de zor bir meseleydi. Zaten kolay olsaydı Romalılar buna bir çare düşünürlerdi.

Çöküşe tanık olan Eski Çağlı entellektüeller, Roma'nın kaderini dini argümanlarla açıklamaktadırlar. Meselâ pagan Zosimus (geç V. yüzyıl), Roma uygarlığının çöküşünün başlangıcındaki faktörün, Hristiyanlığın yükselişine yönelik geleneksel Roma tanrılarının intikamı olduğunu ifade eder (ünlü E. Gibbon da benzer bir yaklaşım sergilemektedir). Hristiyan Salvianus (yakış. 410-480) ise, Roma'nın barbar dünyayla girdiği mücadelede yenik çıkmasını, Hristiyan Romalılardaki dinsel gevşekliğe bağlamakta ve Tanrı'nın, Romalıları erdemliştirmek için barbarları özellikle gönderdiğini savunmaktadır. Öbür taraftan modern tarihçiler ise, bu çöküş hikayesini daha farklı iki şekilde kurgulamaktadırlar. Bir grup çöküşü açıklarken, kurumsal bir yaklaşım benimseyerek, sonuçları uzun dönemde ortaya çıkacak olan imparatorluğun iç yapısını ele almaktadır. Diğer bir grup ise, siyasal bir yaklaşıma sahip olup çöküşün sebepleri üzerinde durmaktadır. Çöküşü uzun bir sürecin

sonucu olarak gören yaklaşım daha geleneksel olup, ünlü Alman Roma tarihçisi Theodore Mommsen, İngiliz J.B. Bury ve Ramsay MacMullen gibi temsilcilere sahiptir. Bu tarihçiler, Roma'nın çöküşünün başlangıcını Diocletianus (284-305) ve Constantinus'un (305-337) idari reformlarına kadar geri götürürler. Bunlara göre, askeri yapının sınır ve hareket ordusu olarak bölünmesi, barbarların orduya katılması Roma imparatorluğunun savaş gücünün zayıflaması anlamına gelmektedir. Barbarlar her ne kadar Constantinus, II. Constantius (337-361) ve Valentinianus (364-75) gibi imparatorlar tarafından sınır ötesinde tutulabilmişlerse de, 378'deki Hadrianopolis (Edirne) savaşından itibaren Roma dünyasına yerleşmeye başlamışlar ve kısa zaman içerisinde bütün batı imparatorluğu boyunca yayılmışlardır.

İkinci grup tarihçiler ise, Roma imparatorluğunun kurumlarında bir sorun olmadığını, çünkü batının düşmesine rağmen doğunun ayakta kalmaya devam ettiğini savunurlar. A.H.M. Jones, Averil Cameron ve Hugh Elton gibi tarihçiler, çöküşün Diocletianus'un reformlarından başlatılmasının çok erken olduğu görüşünü savunuyorlar. Bu tarihçiler, Roma imparatorluğunun sonunun başlangıcını 395 ve sonrasında yerleştirirler. Özellikle 395'deki bölünmede Batı imparatorluğuna düşen eyaletlerin daha fakir olması ve dolayısıyla daha az vergi toplayabilmesi, Batı'nın çöküşünün gerisindeki en önemli finansal sorun olarak görünmektedir. Yine bu tarihçiler ordunun yetersizliğini değil fakat, güçlü bir savaş makinesi için imparatorluğun karşılaştığı ödeme güçlüğüne dikkat çekmektedirler. Bunun yanı sıra barbar tehdidinin Doğu'da ve Batı'da aynı oranda hissedilmediğini ve Batı'nın barbarlara karşı savunması gereken çok daha uzun bir sınıra sahip olduğunu da not ederler. Bunlara ilaveten, Batı'nın kontrolündeki kuzey Afrika gibi zengin bir eyaletin 429-39 arasında Vandallara kaptırılması sadece finansal bir felaketi değil, ama aynı oranda stratejik derinliğin de kaybı anlamına gelmekteydi, çünkü Akdenizin kuzey kıyıları özellikle İtalya ve Yunanistan korsan saldırılarına karşı dayanıksız hale gelmişti. Her iki grup tarihçilerin yaklaşımı daha detaylı olarak incelendiği zaman, uzun ve kompleks bir süreç olan Roma imparatorluğunun çöküş sorunu hakkında kesin bir karara varmak daha da zorlaşıyor, başta da ifade ettiğim gibi, kolay bir cevap olsaydı herhalde Romalılar bulurlardı. Aşağıda ele alacağım eser ise, çöküş hikayesine ilişkin bütün görüşleri harmanlamaya çalışıyor, ancak bunu uzun alıntılarla yapıyor.

Michael Grant, İngiliz popüler tarihçiliğinin önde gelen ve üretken isimlerinden birisi. Bilim kariyerine önce akademisyen olarak başlamasına rağmen, daha sonra akademik hayatı terkederek Grant, çalışmalarına eski çağ İsrail tarihinden Ortaçağ Avrupa tarihine kadar çok geniş alanda yazarak devam etmektedir. Yazdığı kitapları basabilmek için bir ara kendi yayınevini kuran Grant'ın, ilgi alanı bugünün akademik dünyasında bir kişinin hakim olamayacağı kadar çok geniş.

Burada ele alacağımız Michael Grant'ın *Roma'dan Bizans'a İ.S. V. Yüzyıl* adıyla Türkçeleştirilen kitabı, bu yazının başında değindiğim, ehemmiyetini her zaman korumuş olan Roma İmparatorluğunun batı kanadının niçin çöktüğü sorusuna cevap aramaktadır. Kitap esas olarak, giriş, on iki ayrı bölüm, sonuç ve üç ek bölümden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten, Roma imparatorları (batı ve doğu), papalar (V. yüzyıl) ve kronoloji listesiyle, açıklamalı antik (Latin ve Yunan) ve modern kaynakça verilmektedir.

Grant, 'Giriş' bölümünde (s.1-5) Roma imparatorluğunun batı kanadının niçin çöktüğünü, doğu yarısının ise nasıl ayakta kaldığını tartışacağını vaadediyor. Yazar bu bölümde ayrıca, doğunun ayakta kalmasında Küçük Asya'nın (Anadolu) üretkenliğine ve rolüne değineceğini belirtiyor. 'Roma ve Diğer Kentler' adlı I. bölümde (s.7-15), Roma kentinin, dördüncü yüzyıl tarihinde diğer kentlerle karşılaştırılması yapılıyor. Roma'nın önemi *Senatus*'un (Senato) hâlâ orada olması ve kendisini Alexandria, Antiochia ve Carthago (İskenderiye, Antakya ve Kartaca) gibi Eski Çağın büyük kilise merkezlerinin üzerinde gören Roma piskoposluğunun (daha papalık değil) merkezi olmasında yatıyor. Ancak Roma bu dönemde siyasal olarak merkez olma özelliğini yitirmiştir, çünkü imparatorluğun siyasal merkezi, barbarlar ve İran'dan kaynaklanan dış politika sorunları dolayısıyla, Trier, Milano, Serdica (Sofya), Nicomedia (İzmit), Antiochia gibi imparatorun ikamet ettiği karargâh kentlerine geçmiştir. 'Bölünen İmparatorluk' ve 'Konstantinopolis' başlıklı II. ve III. bölümler (s. 15-24), uzun alıntılarla Roma'nın bölünme sürecine ayrılmış. Roma imparatorluğunda Grek ve Latin kültürel ayrımı zaten mevcuttu. Bu olguya, sınırların yönetilemeyecek kadar çok genişlemesi de eklenince bölünme bir anlamda kaçınılmaz olmuştur. Diocletianus'un, idari güçlükleri görerek, doğu ve batı *augustus*luklarına ayırdığı imparatorluk, resmî olarak 395'de Theodosius'un (379-95) iki oğlu (Batı'da Honorius, Doğu'da Arcadius) arasında paylaştırılmıştır. Grant hem 'Roma'nın Çöküşü', hem de imparatorluğun iki yakasını karşılaştırdığı 'Maliye ve Ordular' ve 'Doğu ve Batı' başlıklı beş ve altıncı bölümleri de yine (kendi eserleri dahil) uzun alıntılarla tamamlıyor. Batıda *Kavimler Göçü* (*Völkerwanderung*) diye bilinen göçün sonucunda Roma dünyasında yayılan sınır-ötesi toplumların, bir başka deyişle barbarların yol açtığı sorunların kalıcı hale gelmesi, doğuda ise daha çok dini tartışmalar gündemdedir: IV. Yüzyıla damgasını vuran Aryanizm, ve beşinci yüzyılın ilk yarısını kaplayan Constantinopolis (İstanbul) ve Alexandria kiliseleri arasındaki rekabet. 'Doğu İmparatorları' ve 'İmparatorçeler' başlıklı izleyen bölümlerde, doğu dünyasının politika yapıcılarının karakterleri üzerine bir değerlendirme, ancak bu da pek çok doğrudan alıntılarla tamamlanmaktadır. İmparatorçeleri konu bu sekizinci bölümün 9. dipnotunda bir bilgi yanlışlığı var. Bu notta, II. Theodosius'un karısı Aelia Eudoxia (veya Eudocia), lüks yaşamından dolayı İstanbul piskoposu Ioannes Chrysostomus tarafından eleştirildiği yazılmaktadır. Ancak, Ioannes Chrysostomus'un (398-404 arası İstanbul piskoposu) lüks yaşamından dolayı eleştirdiği Eudoxia, II. Theodosius'un (408-450) karısı değil, annesi Eudoxia'dır (ö. 408). IX-XII. bölümlerde 'Din', 'Edebiyat', 'Mimarlık' ve 'İnsan ve Tanrı Biçimleri' gibi Roma dünyasının uygarlık tarihi konularına ayrılmıştır. Burada Doğu-Batı karşılaştırılması yapılırken, Batı'nın edebiyatına ve Doğu'nun ise mimarisine (zenginliğin bir başka ifadesi) özel vurgu yapılıyor ki, zaten kitabın en uzun bölümü (s. 97-122) mimariye ayrılmıştır. 'Din' meselesini ele alırken Ephesus (Efes) (431) ve Chalcedon (Kadıköy) (451) genel konsillerinin sadece dini içeriğine ağırlık verilmiş, ama bu konsillerin doğu-batı arasındaki uçurumu derinleştirdiği meselesine değinilmemiş. 381'deki II. genel konsilde başlayan Roma ile Constantinopolis kiliseleri arasındaki rekabet (3. *kanon*), Chalcedon konsilinde kilise hiyerarşisinin yani Roma ve Constantinopolis'in, - Roma aleyhine - eşitlenmesiyle (28. *kanon*) kapanmaz bir hâl almıştır. Grant 'Son Sözünde' ise (s.137-140), Roma dünyasındaki farklılaşmanın (yani çöküşün ve ayakta kalmanın) nedenini barbar problemine bağlıyor.

Grant'ın 'I. Constantinus ve Sonrası' (s.141-48) ve 'I. Iustinianus (527-565) ve Öncesi' (s.153-163) adlı iki ek bölümü, bu kitabın kronolojik çerçevesinin sadece beşinci yüzyıl olmadığını, kısa da olsa, beşinci yüzyılın temeli olan dördüncü yüzyıl, yine beşinci yüzyılın doğrudan sonucu olan

Yeni Yayınlar

altıncı yüzyılı kapsam alanı içine aldığı izlenimi veriyor. Ancak burada yazılanlar geç antik çağ Roma tarihine aşına olanlar için malumu ilamdan başka bir şey değil.

Bu kitaba yazarının okuyamayacağı detaylı bir eleştiri yazmak, akademik etik açısından çok uygun değil, ancak bazı bilgi ve çeviri hatalarını not etmenin, konuya yabancı okuyucunun yararı açısından çok mahzurlu olmayacağını düşünüyorum. Bunun yanısıra kitabın neredeyse tamamına hakim olan uzun alıntılara ve haritalardaki zaafiyete değinmeden geçemeyeceğim. Haritalardaki problem eserin İngilizce aslından kaynaklanıyor, çünkü Türkçe tasarımında haritalar aynen orijinalinde olduğu gibi aktarılmış. Haritalar, çerçeve olarak yeterince bol olmasına rağmen, ne yazık ki içerileri doldurulmadan bırakılmış. Dahası s. 41’de verilen Doğu Avrupa haritasında, Dacia (bugün Romanya) yanlış olarak Tuna’nın çok güneyine Illyricum (Arnavutluk) altına yerleştirilmiş, doğrusu Trakya’nın hemen kuzey batısı olmalıydı. Metin içerisinde geçen Anadolu’daki bazı antikçağ kent isimlerinin modern karşılıklarında bazı problemler görülüyor. Meselâ, Prusias ad Hypium, parantez içinde Bursa olarak verilmiş (s.2), ancak bu doğru değil. Bursa’nın Eski Çağ’daki adı Prusa ad Olympium. İsmi Hellenistik devir Bithynia krallarından I Cholus Prusias’dan (yaklaş. M.ö. 230-182) alan Prusias ad Hypium ise, Hypius çayı (Düzce’de Melen çayı) kenarında, Paphlagonia, Bithynia ve Pontus eyaletlerinin sınırında bir kent. Keza, modern kilise tarihi çalışmalarında ‘Kadokya Babaları’ diye bilinen üçlüden (Caesarea [Kayseri] piskoposu Basileus, onun küçük kardeşi Nyssa piskoposu Gregorius ve bunların arkadaşı Kadokya-Nazianzuslu Gregorius), Nyssa piskoposu Gregorius’un piskoposluk yaptığı antik kent, parantez içerisinde Sultanhisar (Aydın’da) olarak verilmiştir (s. 4). Bugün Aydın-Sultanhisar’da Eski Çağ’da Nyssa adını taşıyan bir kentin mevcudiyeti doğru olmakla birlikte, Gregorius’un piskoposluk mahalli bu Nyssa değildir. Gregorius’un adını taşıdığı ve ağabeyi Basileus tarafından atıldığı Nyssa bugün Kırşehir civarında bir antik kenttir. (Bkz. D. French, “Inscriptions from Cappadocia I. The Museums of Kırşehir and Nigde”, *Epigraphica Anatolica* 28, (1997), 115-17).

Kitabın çevirisine genel olarak söylenecek çok şey olmamakla birlikte, çeviriden veya tashihten kaynaklanan bazı problemler var. S. 4’de Nyssa piskoposu Gregorius’a (330-395) atfedilen bir ifade meşhur Aryanist slogan ‘Oğul yoktan varedildi’ kanaatimce yanlış olarak ‘Oğul hiç yoktan yaratıldı’ şeklinde tercüme edilmiş ki, bu ifade sanki ‘Oğul gereksiz yere yaratıldı’ gibi bir anlam bozukluğu doğuruyor. S. 11’de Aurelianus’un kronolojisi 370-75 değil, 270-75 olmalıdır. Yine s. 76’da ‘üç tanrı anası Meryem’ ifadesi, ‘Tanrı doğuran Meryem’ veya ‘Tanrı annesi Meryem’ (*Theotokos*) olarak değiştirilebilir. Alexandria piskoposu Cyrillus (412-444) ile Constantinopolis piskoposu Nestorius (428-31) arasında, V. yüzyılın ilk yarısında çıkan ve III. genel Ephesus konsiline (m.s. 431) yolaçan tartışmanın anahtar terimi olan *Theotokos*, ‘tanrı doğuran’ demektir. Bu tartışmada, Hz. İsa’nın sadece ilahi tabiata sahip olduğunu savunan İskenderiye kilisesi, dolayısıyla Hz. Meryem’in tanrı doğurduğu fikrini ön plana alırken, Nestorius onun normal çocuk doğurduğunu ancak bu çocuğun daha sonra tanrılaştığını savunuyordu. S. 88’de, III. yüzyılda ortaya çıkan ve katolik kiliseye nazaran daha radikal görüşlere sahip bir Hıristiyan tarikatı olan ‘Novatiancılık’ (kurucusu Novatus veya Novatianus’dan dolayı), ‘novasyonizm’ olarak yazılmış, fakat ‘Novatianizm veya Novatiancılık’ daha doğru bir ifade olurdu. S. 90-91’de geçen ‘monatisizm’ ibaresi ‘manastırcılık’ olarak; s. 100’de ‘martyrium’ ise ‘şehitlik’ şeklinde verilebilirdi. Seçme kaynakçanın Latince bölümünde, Nolah Paulinus ile ilgili kısım yazılırken W.H.C. Friend’in bir makalesinden

yararlanılmış olmasına rağmen, makalenin adı verilmeyip gelişi güzel sadece dergi ismi (*Journal of Roman Studies*) verilmiş. S. 212'de ve bazı yerlerde 'piskopos' papaz olarak çevrilmiş. S.213'de Papa Leo'ya (ö.461) ait olması gereken *Tome*, yanlışlıkla imparator I. Leo'ya (457-74) ait olarak gösterilmiştir. Keza aynı sayfada (213) 'konsil' yanlışlıkla 'konsül' olarak çevrilmiştir, aynı yanlışlık daha önceki sayfalarda da (meselâ s.86, 89, 90) var. Konsüllük Roma devletinde idari bir makam, ancak konsil (Latince *concilium*'dan, veya Yunancadan gelen *sinod*) toplantı anlamına gelmektedir.

Nihai olarak bu eser, Türkiye'de gittikçe büyüyen Eski Çağ tarih literatürüne ne derece bir katkı sağlıyor? Bu soruyu batı standartlarına göre cevaplarsak hiç bir ciddi katkı sağlamadığını söyleyebiliriz. Zira bu noktada, ister istemez bu kitabı Averil Cameron'un yaklaşık aynı boyutlarda ve aynı dönemi konu edinen *Geç Antik Çağda Akdeniz Dünyası* başlıklı eseriyle karşılaştırıyoruz.¹ Cameron, siyasal olarak İstanbul ve beşinci yüzyılda doğu imparatorluğunu, hem batı ve hem de ilk başlarda doğu için en ciddi tehdit olan barbar problemi ve buna Roma'nın bölünen iki yakasından gelen farklı tepkileri inceliyor. Cameron'un toplumsal olarak ele aldığı 'kilise ve toplum', ve 'geç Roma toplumsal yapısı ve geç Roma ekonomisi' üzerine gözlemleri ayakta kalan doğunun ve çöken batının, güç ve zaafiyet noktalarına yoğunlaşıyor. Keza Cameron sadece toplumsal ve siyasal alan üzerine değil, ama aynı zamanda, 'zihniyet ve kültür' ve kentsel yapıda ortaya çıkan gelişmelere de dikkat çekiyor ki, bu noktalar Grant'ın dilimize çevrilen *Roma'dan Bizans'a* adlı kitabına göre, çok daha derinlikli ve analitik olarak ele alınmış. İlaveten Grant'ın kitabı ile karşılaştırıldığı zaman, Cameron çok daha az alıntı yapıyor, onları da genellikle çağdaş kaynaklardan alıyor. Averil Cameron'un bu ve diğer eserlerini programına alan bir yayıncının, Eski Çağ tarih literatürüne çok daha ciddi bir katkı sağlayacağına kuşku yoktur.

Sonuç olarak Grant'ın kitabı özellikle kimlere hitap edebilir? Konuya yabancı olan Türk okuyucuya ve lisans düzeyindeki tarih öğrencilerine, Roma çöküş tarihi üzerine ne gibi tartışmaların yapıldığını görebilmeleri için bir başlangıç kitabı olarak tavsiye edilebilir.

Turhan Kaçar

---

¹ Averil Cameron, *The Mediterranean World In Late Antiquity AD. 395-600*, (Routledge History of Ancient World), (Routledge: London & New York 1993).